

Egyedülálló

Börtönügy Magyarországon

A hazai börtönügy helyzetét, a történeti előzményeket és a nemzetközi összehasonlítást sem nélkülöző áttekintésről túlzás nélkül állíthatjuk, hézagpótló mű. A szerzők, *Lőrincz József* és *Nagy Ferenc* már a bevezető első mondatában tisztázzák: csatlakozik az olvasó, ha Jean Valjean, Alfred Dreyfus vagy Pillangó borzongatóan izgalmas történetéhez hasonlóra vágyik. Hozzátehetjük, hogy efféle históriákat inkább Jules Verne vagy idősebb Alexandre Dumas regényeiben érdemes keresgélni. Itt szó sem esik Sándor Mátyásról, Edmond Dantesről, azaz Monte Christo grófjáról, sem If váráról, sem a Sing-Singről. A szerzők és a szerkesztő célja nem a múlt századi ponyvaüzű betyártörténetek és a börtönromantika felélesztése, hanem tudományos igényű, hiteles képmegrajzolása. A hazai börtönviszonyok e sokrétű bemutatása mindazok érdeklődésére joggal tarthat számot, akiknek munkájuk, hivatásuk vagy szolgálatuk révén közük van a büntetés-végrehajtáshoz, illetve karitatív megfontolás és segítőszándék vezérli. Ahogy a hamis betyárromantika felidézése, úgy a prűd elfordulás sem old meg semmit azokból a társadalmi problémákból, amelyeknek sajátos gyűjtőhelye és egyben tükröképe a börtön. A kötet tehát a hazai börtönviszonyok hiteles, tényszerű bemutatására törekszik, s mint a szerzők előszavukban hangsúlyozzák, igyekszik bepillantást nyújtani a büntetés-végrehajtás lelkes szakembereinek áldozatkész munkájába.

Az első fejezet, amelynek címe *A börtönügy helyzete külföldön*, a nemzetközi át-

tekintést a büntetés-végrehajtás nemzetközi egyezményeinek számbavételével, és az azokkal kapcsolatos jogszabályok ismertetésével kezdi. A két szerző figyelmeztet: „A szabadságvesztés végrehajtását nem szabad elszigetelten vizsgálni, ugyanis az szorosan kapcsolódik az anyagi büntetőjog szankciórendszeréhez, összefüggésben van az adott ország mindenkori pönológiai, kriminálpolitikai felfogásával.” Majd arra is emlékeztet: „A szabadságelvonó szankciók végrehajtásával kapcsolatban elterjedt képlet (a zárt intézeti viszonyok nevelésre, javításra alkalmassága, a törvénytisztelő szabad életre történő előkészítés lehetőségessége) ellenére alkalmazásuk szükségessége belátható időn belül elkerülhetetlen tény marad.” A fejezet sorra veszi a fontosabb nemzetközi egyezményeket, amelyek az emberhez méltó büntetés-végrehajtás jogi garanciájának alapjai. Így a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, az Emberi jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezményét és a Kínzás Elleni Európai Bizottság dokumentumait. Az olvasó megtudhatja, hogy Európában vannak olyan államok, mint Olaszország vagy Spanyolország, ahol az alkotmányban rögzítették a büntetés-végrehajtással kapcsolatos elvi jelentőségű rendelkezéseket. Egyes országokban a büntető törvénykönyvben fogalmazzák meg a büntetés-végrehajtás alapvető szabályait. Ilyen például Svájc. Másutt, így Franciaországban, a büntetőeljárás törvény tartalmazza ezeket az előírásokat, több országban pedig külön

végrehajtási jogszabályokat alkottak. Akad olyan hely is, ahol nem törvényi, hanem rendeleti szinten szabályozzák a büntetés-végrehajtást. Ezt a megoldást alkalmazza Belgium is. A külföldi gyakorlatot bemutató fejezetrész számadatok sokaságával és összehasonlító táblázatok segítségével tárja elénk, hogyan alakul a különféle európai országokban például az előzetesen letartóztatottak vagy a nők aránya a fogvatartottak között. A börtönpopuláció általános mutatóiból az is kiderül, hogy az egyes országokban százezer lakos közül hányan ülnek a rács mögött, illetve az is, hogy az ottani börtönök mennyire zsúfoltak.

A második fejezet, mint a címe is mutatja, a magyar börtönügy történetéből idéz. A „késeinek” minősített kezdetről így írnak a szerzők: „A szabadságvesztés először a magyar törvények gyűjteményében, a *Corpus Juris Hungarici*ben az 1723. évi 12. törvény-cikkben jelent meg a vérfertőzés büntetté-re.” A XIX. század közepéig az elterjedőben lévő börtönbüntetés végrehajtására elsősorban a városok és uradalmak tömlőcei szolgáltak, valamint a katonai erődítmények, amelyekben a hajóvontatásra, sáncmunkára ítélteteket és a politikai foglyokat őrizték. Az első országos fenyítőház 1772-ben kezdte meg működését. A börtönüggyel a múlt század első felében már olyan politikusok és liberális gondolkodók foglalkoztak, mint Eötvös József, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és Bölöni Farkas. Az 1840-es évek elején a börtönügyi törvényjavaslatot Deák Ferenc vezetésével készítette elő egy országgyűlési választmány. Új börtönök és javítóiskolák felállítását látták szükségesnek. A szabadságharc leverése után az osztrák birodalmi büntető törvénykönyv hatálya lépésével sürgető feladattá vált a magyar fegyházak hálózatának létrehozása.

Ezért 1854 és 1858 között régi várakat alakítottak át, de kollégiumból és kolostorból is lett börtön (Léva, Munkács, Vác, Máriaosztra). Később épültek új fegyházak: 1883-ban Kishartán, 1885-ben Szegeden, 1886-ban Sopronköhidán. 1892-ben megépült a Budapesti Törvényszéki Fogház, a Markó, majd 1896-ban a Gyűjtő, amit 1906-ban egészített ki a mellette létesített Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elmeógyógyító Intézet. Ezek a nagyjából évszázados építmények alkotják ma is a hazai börtönök épületállományának csaknem nyolcvan százalékát, tehát nem csupán a magyar börtönügy múltjának részei. Míg a századfordulót követően egyre kevesebb pénz jutott a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének fejlesztésére, az új kriminálpolitikai elvek és elképzelések gyorsan teret nyertek. Törvényhozásunknak hála akkor Európa élvonalába kerültünk a fiatalokéknak a felnőtté válástól megkülönböztetett büntetőjogával és büntetés-végrehajtásával. Az 1908-as I. büntetőnovella megalkotása után az igazságügyi kormányzat 1910 végéig tizenhárom fogházat jelölt ki fiatalokéknak befogadására. Kiderült azonban, hogy a szép elképzelések megvalósíthatatlanok, ezért akkor feladták a fiatalokéknak önálló fogházának ideáját. Az 1945-ig terjedő időszak másik kísérlete a dologház intézményének bevezetése volt. A dologház létjogosultságát azonban a bírósági gyakorlat megkérdőjelezte, 1935-ben mindössze 17 férfi és 24 nő volt dologházi őrizetben. A II. világháború befejezését követően a népbíróságok a fegyház és a börtön mellett az internálást és a kényszermunka-büntetést alkalmazták. 1948-ban a járásbírói fogházakat megszüntették, de közben az elítéltek száma soha nem látott méretűre duzzadt. 1952-ben hatvanezer elítélt és százezer internált volt

Magyarországon. Az intézményrendszer elodázhatatlan bővítését úgy oldották meg, hogy gyárakat, üzemeket, bányákat bocsátottak a büntetés-végrehajtás rendelkezésére. A sztálini büntetőpolitikai jellemző velejárója volt, hogy a börtönszemélyzetet nem szakmai hozzáértés, hanem inkább a politikai megbízhatóság alapján válogatták, mint ahogy az őrszobákban kifüggesztett hírhedt jelmondat is jelezte: „*Ne csak őrizd. gyűlöld is!*” A sztálini börtönüggyel való szakításra igazából nem a diktátor halálát követően, hanem csak 1956-ban került sor. Az 1961. évi Btk. a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának két módját különböztette meg: a börtönt és a büntetés-végrehajtási munkahelyet. 1963-ban elvi jelentőségű döntéssel a büntetés-végrehajtás felügyelete az igazságügy-miniszterhez került, az 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet az elítéltek átnevelését jelölte meg célként. A hetvenes években megjelenik a szkeptikus-realista felfogás, amelyik a mindenható nevelési módszerek helyett a személyiségkárosító hatások mérséklését tűzte ki célul. 1979-ben szabályozta először átfogó, kódexszerű jogszabály a büntetőjogi büntetések és intézkedések végrehajtását. Az 1993. évi XXXII. törvény és az 1995. CVII. törvény szabályozza a korszerű börtönügyet.

A börtönügy elméletének fejlődését 1945-től napjainkig a III. fejezet tekinti át. A vizsgált időszak kezdete, finoman fogalmazva, nem kedvezett az elméleti kutatásoknak. „Az európai elmélet modelljétől való legdrasztikusabb eltávolodás a II. világháború befejezését követő évtizedben történt. Miközben a nyugati társadalmakban megindult a hagyományos értékrend és intézményrendszer megújítása, a hazai börtönügy a paranoiddá torzult sztálini büntetőpolitika ideológiai háttérében az osztály-

harc fokozatos éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának. a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó tanítételei álltak. Az átpolitizált büntetéstán új tartalma a represszív prevenció lett. A minden elméleti művelést nélkülöző büntetés-végrehajtás a monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé, kézikorhúccsá torzult.” E struktúra 1955–56-os válsága után az MSZMP 1957 júniusi országos értekezletének büntetőpolitikai tézisei a lenini elvekhez való visszatérést fogalmazták meg. A középpontba a javító-nevelő tevékenység került. A valódi börtönkutásokat először a hatvanas években kriminológusok és szociológusok kezdték. A gondoskodó államszocializmus csődjével egyidőben erősödött az európai jogállamiság eszméje. Az utóbbi években pedig hangosabb lett a szakirodalom kritikája, börtönviszonyaink bírálata, a börtönügy megoldatlan kérdéseinek felvetése.

A IV. fejezet, mint címében is ígéri, *a hatályos büntetőjogi szankciórendszert* tekinti át. Bevezetőként felsorolják a szerzők annak jellemzőit: a relatív meghatározottságot, a kettősséget, a szabadságvesztés-központúságot. Sorra veszik a főbüntetéseket (szabadságvesztés, közérdekű munka, pénzbüntetés), a mellékbüntetéseket (közügyektől eltiltás, foglalkozástól eltiltás, járművezetéstől eltiltás, kitiltás, kiutasítás, vagyonekobzás, pénz-mellékbüntetés), a szabadságelvonó intézkedéseket (kényszergyógykezelés, alkoholisták kényszergyógyítása) és a szabadságelvonással nem járó intézkedéseket (megrovás, próbára bocsátás, elkobzás, pártfogó felügyelet). A bírósági ítélezési gyakorlat alakulását jól nyomon követhetjük az elmúlt másfél évtized statisztikai adatait összegző táblázatok segítségével is.

Ezekből egyebek mellett kiderül, hogy amíg az elítéltek száma csaknem megkétszereződött, addig a végrehajtott szabadságvesztéseké csökkent. Természetesen ezzel együtt a felfüggesztett szabadságvesztések és a pénzbüntetések aránya és abszolút száma magasabb lett.

Az V. fejezet a *szabadságvesztés-büntetés végrehajtásával* foglalkozik. Céljának meghatározása után sorra veszi az alapelvet: a normalitás, a nyitottság, a felelősség és az önbecsülés elvét, majd táblázatokon mutatja be, hogyan alakult a fogvatartottak száma az utóbbi években. Kiderül, hogy a fogvatartottak, azon belül a kényszergyógykezeltek és az elítéltek száma egyaránt csökkent, viszont többen kaptak tíz évnél hosszabb időtartamú, illetve életfogytiglani ítéletet. A végrehajtás rendjével foglalkozó fejezetrész különösen jól tükrözi, mennyire nyitottá vált a korábban gyakran misztifikált büntetés-végrehajtás. Az olvasó megtudhatja, milyen tárgyakat tarthat magánál az elítélt. Ezek között számos olyan található, amelynek birtoklása régebben tiltott volt, például napilapok, rádió, karóra, tévé. De olyan kényes kérdésekről is őszintén beszélnek a kötet szerzői, mint a kényszerítő eszközök, a testi kényszer, a bilincs, a könnygáz, az elektromos sokkoló, a gumibot, a szolgálati kutya vagy a lőfegyver használata. De nem hallgatják el a fogva tartás biztonságát veszélyeztető tömeg szétosztatásához alkalmazható sajátos eszközöket, módszereket, a vízsugarat, a riasztólövést, a pirotechnikai és az ingerlő vegyi eszközöket sem. Megtudhatjuk a fejezetet elolvasva, milyen fegyelmi büntetéseket kaphatnak az elítéltek. Ilyen a feddés, a személyes szükségletre fordítható pénzösszeg csökkentése és a magánelzárás. A fogházban tíz, a börtönben húsz, a fegyházban harminc napig

terjedhető magánelzárás több ponton korlátozza az elítélt jogait. Így nem küldhet és nem kaphat csomagot, nem fogadhat látogatót, kivéve a lelkeszt, valamint a szabadulás előkészítése érdekében a leendő munkáltatóját, a hivatásos pártfogót és a karitatív szervezetek megbízottját, a személyes szükségleteire nem vásárolhat, nem veheti igénybe a büntetés-végrehajtási intézet művelődési és sportolási lehetőségeit, sajtóterméket nem olvashat. A fejezet ismerteti a büntetés-végrehajtási intézményekbe való belépés rendjét, a nevelés, foglalkoztatás és gondozás lehetőségét. Szó esik a lelki és egészségügyi gondozásról, a jutalom-eltávozásokról és az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásáról.

A VI. fejezet a *szabadságelvonó intézkedéseket*, a kényszergyógykezelést és az alkoholisták kényszergyógyítását ismerteti. Az előbbi, mint köztudott, a beszámíthatatlan, elmebeteg elkövetőkkel szemben, az utóbbit pedig mint a büntetés mellett elrendelhető gyógyító jellegű intézkedést, alkoholistákkal és kábítószer-élvezőkkel szemben alkalmazzák.

A VII. fejezet a *szabadságkorlátozó intézkedéseket* taglalja. Ezek közül a legnagyobb súlya az előzetes letartóztatásnak van, már csak azért is, mert az előzetes letartóztatásban lévők száma az utóbbi években emelkedett. De szintén külön gond az előzetes letartóztatás időtartamának nemritkán rendkívüli hossza. A szabadságkorlátozó intézkedések sajátos kategóriája az elzárás, amelyet meg nem fizetett pénzbírság helyett alkalmaznak. Ebbe a körbe tartozik még az idegenrendészeti őrizet, amely a jogerősen kiutasított külföldiekkel szemben alkalmazható szabadságkorlátozási szankció.

A *fogvatartottak jogvédelmével* a VIII. fejezet foglalkozik. A büntetés-végrehajtás

törvényességi felügyeletét változatlanul az ügyészségek látják el, de a fogvatartott a bv. intézet parancsnoka, a BVOP, illetve az országos parancsnok mellett panaszával a bv. bíróhoz, a bírósághoz, az ügyészséghez, az állampolgári jogok országgyűlési biztosához, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosához, az adatvédelmi biztoshoz és bizonyos nemzetközi szervezetekhez is fordulhat. A fejezetben külön foglalkoznak a bv. bírósággal és az ombudsman szerepével, de nem kerülnek meg a társadalmi ellenőrzés még vitatott problematikáját sem.

A IX. fejezet a *börtönrendszer működésének szervezeti és személyi feltételeit* veszi számba. A büntetés-végrehajtási szervezet jogállása, irányítása és vezetése után ismerteti az országos parancsnokság és a bv. intézetek szervezeti felépítését. Közzéteszi a büntetés-végrehajtási szervezet személyi állományával kapcsolatos, korábban szigorúan titkosnak minősített adatokat. A táblázatokból megtudhatjuk, hogy a bv. 6938 dolgozót foglalkoztat, 293-mal kevesebbet az előírtnál. Sőt azt is, hogy a bévészek 15 százaléka végzett általános iskolát, 36 százaléka szakmunkásképzőt, 33,6 százaléka középiskolát, 10,4 százaléka főiskolát, 5 százaléka pedig egyetemet. A tisztek átlagbére 64 ezer, a tiszthelyetteseké 40 ezer, a közalkalmazottaké pedig nem egészen 30 ezer forint volt.

A X. fejezet *táblázatok és grafikonok* segítségével ad képet a *börtönrendszer működésének tárgyi, gazdasági feltételeiről*, nem titkolva a gondokat sem. Ezek közül legsúlyosabb talán a túlzásfoltosság, az elavult építészeti megoldások és a pénzügyi problémák.

A XI. fejezet a *büntetés-végrehajtási intézetek, intézmények és gazdasági társaságok* bemutatásakor ismerteti azok rövid

történetét és működésük főbb jellemzőit. Ezek közül sorra megemlíti az intézetek befogadóképességét, a fogvatartottak tényleges létszámát és a személyzet létszámát is. Megtudhatjuk egyebek mellett azt is, hogy a Váci Fegyház és Börtön – az 1760-as években emelt – épülete eredetileg nemcsak ifjak nevelőintézetének készült, a bécsi Teresianum mintájára, de megismerhetjük a Bv. Szervezet Oktatási Központjának jellemzőit is. Ez utóbbi 1996. szeptember elsején kezdte meg működését egy korszerű, felújított épületben.

Az utolsó, XII. fejezet bepillantást enged a *magyar börtönügy hazai és nemzetközi kapcsolataiba*, felsorolva a börtönügy tevékenységét segítő alapítványokat, egyesületeket, karitatív szervezeteket és missziókat. Néhány jellemző ezek közül: Élő Reménység Alapítvány, Foglyok Menedéke Alapítvány, Szamaritánus Központ, Magyar Evangéliumi Börtönmisszió, Magyar Testvéri Börtöntársaság, Magyar Börtönpasztoriációs Társaság.

Az 1500 példányban megjelent kötetet, amelynek szaklektora Tari Ferenc, szerkesztője Farkas Tibor, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága adta ki, a Sajtóiroda gondozásában.

A reprezentatív külsejű könyvet gazdag jegyzetanyag, számos statisztikai táblázat, archív felvételek és a máig megörökítő fotók teszik változatosabbá, többletinformációt is nyújtva. A bévés szakma mellett a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is méltán számot tartó könyvet a feszes szerkesztés, a lényegre törekvés és az elmélyült munka jellemzi. Olyan szakmonográfia, amilyen még valóban nem született a magyar büntetés-végrehajtás története során.

Nánási László